

Katsauksia — Översikter

Kartan dekonstruktio

PELLERVO KOKKONEN

Department of Geography, University of Wisconsin-Milwaukee

Kartografinen viestintä rakentuu toisaalta välineestä, toisaalta niistä merkityksistä, joita välineen avulla pyritään siirtämään. Kartografinen viestintäjärjestelmä, joka karkeasti ottaen jakautuu lähettäjä-, kanava- ja vastaanottajakomponenteista sekä näiden suhteista ympäristöön, on se fyysinen rakenne, jossa viestintä tapahtuu. Kartografian tutkimuksessa tutkitaan sekä välitettä, jota pyritään kuvaamaan puhumalla kartografian kielestä, että järjestelmää, jota kuvaavat kartografisen viestinnän mallit. Kolmatta komponenttia, merkityksiä, joita viestintä välittää, on käsittäkseni tutkittu kaikkein vähiten. Malleissa on huomioitu järjestelmän ja välineen merkityksiä muuntava vaikutus, mutta monipuolista kartografian merkitysisältöjen tarkastelua niihin ei ole pyritty liittämään. Näin kartografia on liittynyt siihen teknisten tieteiden joukkoon, jossa ei tiedosteta omaa kulttuurisidonnaisuutta ja toimitaan ikäänkuin sitä ei olisi.

Positivistinen kartografiakäsitys

Modernin kartografian tutkimuksen piirissä vallitseva suuntaus koettaa pönkittää positivistisistä kartografian mallia arvovapaana, objektiivisena ja edistyvänä tieteenä. Tämä manifestoituu mm. Iso-Britannian Kartografisen Seuran ehdottamassa kartografian määritelmässä: »Kartografia on tiede ja teknografia maantieteellisten suhteiden analysoimiseksi ja tulosten viestittämiseksi kartojen keinoin». Huomattavin poikkeus aikaisempaan on sanan taide/taito (art) jääminen pois määritelmästä (Harley 1989: 2). Positivistisen tieteen epistemologian mukaisesti kartografian säännöistä pyritään muodostamaan yleinen tieteellinen kartografian teoria. Kartantuotannon automaatio on edelleen kiristämässä kartografian standardointivaatimuksia, joita kehitettäessä teoria ja käsitteet ankkuroituvat tiukasti tieteellisen kartografian käytännön näkökohtiin (Jaakkola 1990: 135). Taustalla oleva ajatus on, että kartasta luodaan »oikea» suhteelli-

nen malli todellisuudesta, joka on reaalista, objektiivista sekä matemaattisesti kuvattavissa.

Runsaasti viljellyn vastakkainasettelun kartografian »taide» tai »taito» eli (vastakkainasettelun art and science) pehmeä puoli on työnnetty syrjään lähinnä kartan ja kartografian reuna-alueille. Kun teoria sisältää käsityksen alan progressiivisuudesta, on löyty lukkoon kriteerit, joilla karttoja tulee arvioida ja joiden perusteella vanhempi kartografia on kehittymätöntä. Esimerkiksi Blakemoren (1981: 20) käsitys muiden kulttuurien kartoista »yleisesti käsittämättöminä ja symboliikaltaan satunnaisina» kuvaa suhtautumista ei-eurooppalaiseen kartografiseen traditioon. Kriteereinä toimivat mittaus ja standardointi kartografioidessa karttatarkkuuden moraalialia ja etiikkaa. (Harley 1989: 4).

Myös kartografian historian alalla tieteellinen paradigma on pyrkinyt hallitsemaan, joskin lähestymistavat ovat vaihdelleet huomattavasti tutkijan taustasta riippuen. Yleispiirteensä on ollut, että vanhoiltakin kartoilta on pyritty erottamaan taiteelliset komponentit tieteellisistä. Edellisiä ovat tutkineet taidehistorioitsijat, jälkimmäisiä maantieteilijät ja kartografit. Kartografian kulttuurisidonnaisuus on implisiittisesti todettu jo varhain, mutta vaihtoehtoisia teoreettisia lähestymistapoja on etsitty lähinnä 1980-luvulla mm. ikonografiasta (Blakemore & Harley 1980: 76–86), semiotiikasta, fenomenologiasta, kehitysteorioista, hermeneutiikasta ja marxismista.

Kartojen tutkimuksen uusi epistemologia?

Varhaisimpia yrityksiä uuden teorian muodostamiseksi edustaa Harleyn ja Blakemoren (1980) tutkimus, jossa kirjoittajat soveltavat Panofskyn luomaa ikonografian käsitteistöä kartografian historian tutkimukseen erottaen karttojen luonnollisen (ensisijaisen) merkitysisällön, soivinnaisen (toissijaisen) merkitysisällön sekä symbolisen sisällön, jossa kuvastuvat kansakunnan tai aikakauden filosofiset ja henkiset perusarvot.

Kartografian laajempi sisällöllinen tarkastelu merkitsee myös käsitteen »kartografian kieli» laajemman määritelmän omaksumista (Blakemore & Harley 1980: 82—102).

Viimeksi tutkimuksen epistemologiseksi perustaksi on ehdotettu erityisesti Pohjois-Amerikassa kiinnostuksen kohteeksi noussutta ranskalaista Foucault'n ja Derridan ajatteluun perustuvaa teoriapohjaa, dekonstruktioita, tiedonvallan rakenteiden paljastamiseksi kartografiasta (Harley 1989).

Dekonstruktio tarkoittaa tapahtumien, esineiden ja merkitysten uudelleenkirjaamista ja sijoittamista laajempiin yhteyksiin ja rakenteisiin. Niin sanoakseni viettelevän gobeliinin tutkimista sen taustapuolelta, jolloin tulee näkyviin koko lankojen sekamelska, josta maailmalle näkyvä loistelias kuva koostuu» (Eagleton cit. Soja 1989: 13).

Kartan dekonstruktion perusajatus on, että kartografia on samanlainen sovinnainen merkki- ja merkitysjärjestelmä kuin lingvistinen tekstikin. Dekonstruktiiivisessa tutkimuksessa tekstin käsitettä laajennetaan metaforaksi, joka kuvaa myös karttaa retorisenä puheenvuorona (Harley 1989: 7).

Tutkimuksen tehtäväksi tulee yhtäältä tunnistaa ne yhteiskunnalliset voimat, jotka vaikuttavat kartografisessa viestinnässä siirrettävien merkitysten koostumukseen — toisaalta hahmottaa kaikenkattava valtapyyteiden läsnäolo ja vaikutus kartografiseen tietoon (Harley 1989: 2).

Dekonstruktion avulla voidaan monipuolisemmin arvioida kunkin kartan historiallista merkitystä, kun irtaudutaan käsityksestä kartografiasta edistyvänä, objektiivisena tieteenä. Näin kartografian historia siirtyy samaan kehitysvaiheeseen muun kulttuuritutkimuksen kanssa (Harley 1989: 15).

Käytännössä karttojen retoriikkaa voitaisiin hahmottaa tutkimalla eri merkitystasoja ja vaihtoehtoisia merkityksiä: paitsi nimeäviä, sijaintia ilmaisevia ja toteavia merkityksiä myös tulkitsevia, arvottavia ja suostuttelevia merkityksiä (Harley 1988a: 278). Erityisen tärkeää, mutta samalla vaikeaa, on tutkia, mistä kartta vaikenee. (Harley 1988b: 57—59). Useat karttojen retoriset piirteet liittyvät kiinteästi niiden käytön ja tuotannon sosiaaliseen kontekstiin kunakin aikakautena (Harley 1988a: 280—281).

Harleyn perusväittäjä on, että Derridan dekonstruktivistinen argumentointi voidaan liittää kaikenlaiseen kartografiaan. Karttojen jakamiseen propagandistisiin ja tosiin tai niiden sisällön jakamiselle taiteeseen ja tieteeseen ei ole teoreettisia perusteita. Kaikki kartat ovat retorisia tekstejä, koska niillä on viesti, jonka ne yrittä-

vät välittää hahmottamalleen yleisölle todistamalla auktoriteettinsa ja vetoamalla yleisöön suunnittelullaan (värien käyttö, typografia, metodin kuvaus). Kartat ovat retorisia myös siksi, että niillä on selviä yhteiskunnallisia vaikutuksia (Harley 1989: 8). Kartografiassa ovat havaittavissa inhimilliset, kulttuurisidonnaiset tarkoitukset ja päämäärät.

Tieteellisessä kartassa tieteellisyys itse on symboli ja siten osa sen retoriikkaa. Tämä ns. symbolinen realismi on utilistisen filosofian valta-aseman ilmentymä kartografiassa. Vastaavanlaisia filosofisia ja ideologisia väittämiä on helppo osoittaa vanhasta kartografiasta.

Kartografia ja valta

Dekonstruktioita ei voi olla ilman näkemystä siitä, mitä koetetaan löytää oletetun siloitellun pinnan alta. On tärkeä ymmärtää ne sosiaaliset ja poliittiset ulottuvuudet, joissa kartta edustamansa vallan (power-knowledge tai power/knowledge, Harley 1989: 12) kautta toimii. Power-knowledge on käsite, jolla pyritään havainnollistamaan tiedonvälitykseen liittyvää valtaa ja toisaalta kaiken vallan edellytyksenä olevaa tiedon hallintaa. Tieto ja valta ovat saman asian eri ulottuvuuksia (vrt. fysiikan komplementaarisuusperiaate), joita tule käsitellä sekä (kartografisen) kommunikaation että sitä säätelevän vallankäytön yhteydessä.

Karttojen tehtävä on luoda mielikuva tilasta. Tähän mielikuvaan sisältyvät niin topografia, luonnonympäristön piirteet kuin ihmistoiminnan rakenteetkin. Yleistäminen, luokittelu ja valikointi ovat työprosesseja, joihin vaikuttavat kartantuotannon ulkopuolelta kohdistetut odotukset samoin kuin kartografin omat päämäärät. Sitä, mitä ei koeta tärkeäksi, ei esitetä; haitalliseksi koettua tietoa voidaan jopa tietoisesti karsia, ja myönteisiksi koettuja piirteitä korostaa. Haluttiin tai ei, kartta luo myös sosiaalisen tilakäsityksen. Itsestäänselvät kartografiset prosessit voivat johtaa käsitykseen sosiaalisesti tyhjistä tilasta, kun esimerkiksi pienet asumukset jätetään kartan yleistämävaiheessa pois.

Ulkoinen vallankäyttö tarkoittaa valtaa, joka säätelee kartografiaa — kartografian yhteyksiä valtakeskuksiin. Karttoja tuottavat laitokset, eivät ihmiset. Useimmissa tapauksissa kartta laaditaan tyydyttämään tiettyjä ulkoisia tarpeita. Karttoja laaditaan palvelemaan poliittisia päämääriä, kuten tukemaan aluevaatimuksia, tai pönkittämään kansallisvaltiota. Kansallisten karttoituslaitosten kartat ylläpitävät valtiovaltaa — rajoja, kaupankäyntiä, hallintoa, ja sotilaallista

voimaa — kun taas maanjakokartat ovat juridisia dokumentteja, joilla säädellään maanomistus-suhteita. Pääasiassa ulkoisen vallan ilmentymiä kartografiassa ovat sisällön väärentäminen tai sen ideologinen painottaminen sekä vaikeneminen salaisista tai ei-toivottavista tilan aspekteista (Harley 1988).

Myös kartografian sisäinen valta vaikuttaa yhteiskuntaan ja sen jäseniin kartografisessa tuotantoprosessissa tapahtuvien valintojen ja luokitelujen kautta. Kartografian kautta maailma luoteloitaan, normalisoidaan — luodaan spatiaalinen matriisi johon se sijoitetaan. Tiedolle tapahtuu sama mitä ihmiselle tapahtuu koulussa, armeijassa, vankilassa tai tehtaassa. Kartassa maailmasta tulee graafinen yhtälö, jonka kautta kartan tekijällä on valta siihen tietoon jota yksilöille jaetaan maailmasta. Yleensä olemme niin hyvin sopeutuneet järjestelmään, ettemme törmää tähän vallankäyttöön (Harley 1989: 13). Ensisijaisesti sisäisen vallankäytön keinoja ovat esitykselliset hierarkiat sekä ideologisella tasolla vallan symbolismi karttaesityksessä ja koristelussa.

Kartografi samoin kuin tiedemies pyrkii työhuoneestaan käsin käyttämään viileää asiantuntijavaltaa, joka ei hae mandaattiaan kansalta, jota se ei edes pyri edustamaan, vaan vallan ylärakteilta. Kartografia ja tiede ovat valtapeliä samoin kuin politiikkakin, tunnustettiin sitä tai ei.

Kartografian sisäistä valtaa säätelevät kirjoitetut ja kirjoittamattomat säännöt, jotka vaihtelevat eri kulttuureissa. Se osa säännöistä, joka koskee karttojen teknistä valmistusta kuuluu kirjoitettuihin. Karttojen kulttuurista tuotantoa koskevia sääntöjä ei useinkaan ole kirjattu. Niiden olemassaolo vain tunnetaan, mutta harvoin tiedostetaan. Siksi tutkimuksessa huomiota pitäisi kiinnittää myös niihin.

Kartan kulttuurista tuotantoa, kulttuuriarvojen näkymistä kartassa, säätelevät käytännöt täytyy lukea nykykartografiassa rivien välistä. Kansallisuus, poliittiset, uskonnolliset ja sosiaaliset tekijät, jotka muovaavat kartografista tuotetta ovat nivoutuneet näkymättömin sitein kartantuotannon instituutioihin. Sosiaalisia rakenteita ei yleensä näydetä kartalla, tila on abstrakti ja välineellinen. Vanhemmassa kartografiassa sosiaalinen hierarkia sen sijaan esitetään usein yläpäästä.

Keisarin uudet vaatteet?

Dekonstruktion käsitteistön tuomisessa kartografiaan on selvästi ongelmana sen yleisluontoisuus. Kommentit Harleyn avaukseen ovat olleet epäileviä nimenomaan sen suhteen, mitä sisällöllisesti uutta se voisi tuoda tutkimukseen. Väitetään, että Harley on vain vaihtanut terminologiaa Panofskyn ikonografiasta askelen radikaalimpaan suuntaan, ilman että olisi kyennyt osoittamaan käytännössä, miten uusi teoria voisi edistää kartografisen viestinnän ymmärtämistä. Dekonstruktio-artikkelissa Harley tarjoilee niukasti eväitä metodologisten sovellusten kehittämiseen eikä esitä ainuttakaan esimerkkiä.

Laajempaa hyväksyntää ajatuksille tuskin on odotettavissa, ellei niiden pohjalta synny vankkaa empiriseen aineistoon perustuvaa tutkimusta. Harley asettaa itselleen kunnianhimoiset tavoitteet — kumota myytti progressiivisesta tieteestä, luoda kokonaan uudet mahdollisuudet karttojen historiallisen merkityksen arviointiin ja nostaa kartografian historiaa kulttuuritutkimuksen eturintamaan (Harley 1989: 15). Hänen esityksensä pyrkii olemaan kompassi, joka osoittaa tutkimukselle suuntaa. Mikäli toiset tarttuvat hänen ajatuksiinsa, on heidän syytä määrittää huolellisesti eranto ja eksymä.

KIRJALLISUUS

- Blakemore, M. (1981). From way-finding to map-making: the spatial information fields of aboriginal peoples. *Progress in Human Geography* 5: 1, 1—24.
- Blakemore, M. J. & J. B. Harley (1980). Concepts in the History of Cartography. *Cartographica* 17: 4; 1—120.
- Harley, J. B. (1988a). Maps, knowledge, and Power. Teoksessa: Cosgrove, Denis & Stephen Daniels (toim.). *The Iconography of Landscape*. Cambridge University Press.
- Harley, J. B. (1988b). Silences and Secrecy: the Hidden Agenda of Cartography in Early Modern Europe. *Imago Mundi* 40: 57—76.
- Harley, J. B. (1989). Deconstructing the Map. *Cartographica* 26: 2, 1—20.
- Jaakkola, Olli (1990). Kartografisen viestinnän teoriat. *Terra* 102: 2, 135—141.
- Soja, Edward W. (1989). *Postmodern Geographies*. Verso, London.